

ELEMENTI VZGOJNEGA SLOGA STARŠEV IN DOSEŽKI MLADOSTNIKOV

**Tina Rutar Leban, Tina Vršnik Perše, Ana Kozina,
Zoran Pavlović**

Pedagoški inštitut, Ljubljana

Vzgojni slog je sklop socializacijskih postopkov, ki jih v odnosu z otrokom uporabljajo starši ali drugi odrasli, ki otroka vzgajajo ter s tega vidika predstavljajo pomemben del subjektivne teorije posameznika o vzgoji. Starši ali drugi odrasli (v nadaljevanju vzgojitelji) začnejo uporabljati različne socializacijske postopke v interakciji z otrokom približno v drugem letu njegove starosti, ko je otrok sposoben slediti njihovim zahtevam in usmeritvam (Marjanovič Umek in Zupančič, 2004). Količina in kompleksnost socializacijskih zahtev do otroka se povečata v obdobju zgodnjega otroštva, vzgojitelji pa se med seboj precej razlikujejo glede tega, kakšne zahteve imajo do otrok in na kakšen način jih otroku postavljajo (Marjanovič Umek in Zupančič, 2004).

Med najbolj znanimi pojmovanji socializacijskih postopkov pri starših so vzgojni slogi D. Baumrind (1967). Na podlagi opazovanj interakcije staršev s predšolskimi otroki je avtorica izpostavila dve temeljni dimenziji vzgojnega sloga staršev: *zahtevnost – nezahtevnost* ter *odzivnost – neodzivnost*. Na dimenziji *zahtevnost – nezahtevnost* imajo zahtevni starši razmeroma visoke zahteve do otroka in vztrajajo pri postavljenih standardih vedenja, medtem ko nezahtevni starši le malo zahtevajo od otroka, če pa že, pri tem niso vztrajni in pretežno nočejo vplivati nanj. Na dimenziji *odzivnost – neodzivnost* odzivni starši sprejemajo svojega otroka in se nanj skoraj vedno odzivajo, neodzivni pa ga pretežno zavračajo in se malokrat odzivajo. S kombinacijo teh dveh dimenzij vedenja staršev do otroka dobimo štiri vzgojne sloge: avtoritarni oz. slog uveljavljanja moči (temelji na zahtevnosti in neodzivnosti na otrokove potrebe, interese, pravice), avtoritativni (kombinacija zahtevnosti in odzivnosti), permisivni oz. slog neučinkovitega nadzora (vključuje nezahtevnost in odzivnost) in nevpleteni slog (opredelujeta ga nezahtevnost ter neodzivnost staršev) (Baumrind, 1967).

Študije kažejo, da je avtoritativni slog starševstva v splošnem najugodnejši za vzgojo otrok v zahodnih, tehnološko razvitih državah (npr.: Baumrind, 1967, 1971, 1989; Cugmas, 2003; Darling in Steinberg, 1993; Denham, Renwick in Holt, 1991; Kuczyński in Kochanska, 1995). Največkrat se ta slog povezuje z višjo socialno kompetentnostjo otroka, moralnim razvojem, s pozitivnim razpoloženjem, samozavestjo, z učinkovitim uravnavanjem čustev, starosti primerno neodvisnostjo, težnjo po obvladovanju okolja in učenju novih stvari ter prilagodljivostjo v izobraževalnih institucijah.

Otroci, ki so vzgajani pretežno v avtoritarnem slogu, pogosteje izražajo negativno razpoloženje, tesnoba, žalost (Baumrind, 1971). So bolj zavrti v svojem vedenju, bolj odvisni od odraslih ter manj nagnjeni k raziskovanju okolja. Do vrstnikov pogosto izražajo sovražnost v situacijah nasprotujočih si potreb, mnenj in interesov in so na splošno manj socialno prilagojeni v primerjavi z vrstniki. S permisivnim slogom starševstva se povezujejo otrokova relativna nezrelost, težave z nadzorovanjem impulzov, čustev in vedenja, neugodljivost, nasprotovalnost in težnja po takojšnjem zadovoljevanju potreb. Nevpleteni slog starševstva pa ima v povprečju najbolj neugoden učinek na otrokov spoznavni, čustveni, socialni in moralni razvoj (Baumrind, 1971; pregled tudi v: Marjanovič Umek in Zupančič, 2004; Vidmar in Zupančič, 2006; Zupančič, Podlesek in Kavčič, 2004).

Otrokov razvoj seveda ni popolnoma odvisen od socializacijskega sloga njegovih staršev in drugih vzgojiteljev. Ravno tako isti vzgojni slog ne deluje na vse otroke enako. Otroci se različno odzivajo na enake vzgojne postopke, hkrati pa s svojimi temperamentnimi in osebnostnimi značilnostmi tudi spodbujajo vzgojitelje k uporabi različnih pristopov. Kateri vzgojni slog bo med starši oz. vzgojitelji prevladoval, torej ni odvisno le od njih, temveč tudi od otroka oziroma od interakcij med značilnostmi otroka in vzgojnega sloga (Marjanovič Umek in Zupančič, 2004; Vidmar in Zupančič, 2006; Zupančič idr., 2004).

Rezultati raziskav (pregled v: Zupančič idr., 2004) kažejo, da je avtoritativni vzgojni slog najučinkovitejši, vsaj z vidika ugodnih učinkov na razvoj otrok, ki živijo v zahodnih, tehnološko razvitih družbah. Kljub temu ne moremo govoriti o splošnem pozitivnem učinku avtoritativnega vzgojnega sloga na vse vidike otrokovega razvoja. Študije namreč kažejo, da so socializacijski postopki različno povezani z različnimi vidiki otrokovega razvoja (Petit, Bates in Dodge, 2000, v: Zupančič idr., 2004). Na temperamentno težavne otroke imata največji in najbolj neugoden učinek permisivni in nevpleteni vzgojni slog, na počasne pa avtoritaren. Na temperamentno težavne otroke se starši npr. pogosteje odzivajo z nihanjem med avtoritarnim (tehnike uveljavljanja moči) in permisivnim vzgojnim slogom (nedoslednost) kot na otroke z dru-

gačnimi temperamentnimi vzorci (pregled v: Marjanovič Umek in Zupančič, 2004). Avtoritarni vzgojni slog (tehnike uveljavljanja moči) neugodno učinkuje v vzgoji plašnih in prestrašenih otrok, medtem ko ta vzgojni slog nima nobenega učinka na neprestrašene otroke (Kochanska, 1991, 1995, 1997).

Vzgojni postopki slovenskih staršev

Rezultati različnih študij kažejo, da med vzgojnimi postopki slovenskih staršev predšolskih otrok prevladujeta avtoritativni pristop ter spodbujanje otrokovega kognitivnega razvoja, v manjšem obsegu pa sta prisotna slog neučinkovitega nadzora ter slog uveljavljanja moči (npr.: Cugmas, 2003; Veber, 2003; Zupančič idr., 2004).

Mame slovenskih malčkov za doseganje zelenega vedenja pri otrocih najpogosteje uporabljajo besedne spodbude, manj pogosto pa nagrajevanje. Za odpravljanje neprimernega oziroma nezaželenega vedenja otrok mame najpogosteje uporabljajo preusmerjanje pozornosti, indukcijo in negativno podkrepljevanje, manj pogosto pa spodbujanje empatije in ignoriranje vedenja (Zupančič in Kavčič, 2002, v: Zupančič idr., 2004). V primerjavi z očetmi mame ocenjujejo, da bolj spodbujajo otrokov kognitivni razvoj ter se ocenjujejo kot bolj avtoritativne. Nasprotno očetje poročajo o pogostejši rabi postopkov uveljavljanja moči ter neučinkovitem nadzoru nad otroki kot mame (Zupančič idr., 2004). Avtorice kot razloge za navedene razlike predvsem navajajo razlike v zaznavanju materinske in očetovske starševske vloge, razlike v prepričanjih mam in očetov o učinkovitem starševstvu ter različnost vsakodnevnih situacij, v katerih večinoma potekajo interakcije med mamo in otrokom oz. med očetom in otrokom. Kljub temu so raziskovalke med vzgojnimi postopki staršev enega otroka našle zmerne korelacije, ki kažejo na to, da so si vzgojni postopki mam in očetov bolj podobni kot različni.

Primerjava starševskih vzgojnih postopkov glede na spol otroka ni pokazala statistično značilnih razlik (Zupančič idr., 2004). Starši dojenčkov in malčkov se po njihovi oceni podobno odzivajo na deklince in dečke, postavljajo jim podobne zahteve glede discipline, v enaki meri jim izkazujejo naklonjenost, omogočajo jim enake možnosti za učenje, nudijo jim podobne igrače in igralne materiale ... (Veber, 2003; Zupančič, 1999, v: Zupančič, Kavčič in Fekonja, 2003), kar lahko kaže na to, da v Sloveniji stereotipi o razlikah v vzgoji glede na spol izginjajo, vsaj pri starših otrok v starosti do treh let jih v navedenih raziskavah ne zasledimo. Vendar moramo ob tem upoštevati, da rezultati raziskav kažejo na to, da starši svoje vzgojne postopke le zaznavajo enake oz. podobne ne glede na spol otroka, kar ne pomeni nujno, da se to tudi odraža v njihovem odnosu z otrokom.

V mladostništvu se odnos med starši in otrokom (mladostnikom) praviloma reorganizira, predvsem v smeri večje simetričnosti v vplivanju, vzajemne komunikacije in možnosti pogajanj v konfliktnih situacijah (Allison in Sabatelli, 1988; Grotevant in Cooper, 1986), kar vpliva tudi na nekatere elemente vzgojnega sloga staršev. Mladostnikov odnos s starši je v veliki meri odvisen od kakovosti odnosa s starši pred vstopom v obdobje mladostništva. Starši, ki otroku postavljajo zahteve skladno z njegovimi sposobnostmi, nudijo čustveno podporno okolje ter spodbujajo otrokovo avtonomnost in iniciativnost, so tudi bolj dovzetni za prilagoditve, ki jih zahtevajo biološke in psihološke spremembe v obdobju mladostništva. Dobro diferencirana družina omogoča mladostniku razmišljati, čutiti in delovati neodvisno od drugih družinskih članov ter hkrati zahteva spoštovanje pravice do avtonomnosti drugih članov družine (Crespi in Sabatelli, 1997). Kljub povečanju avtonomije v odnosu med starši in mladostnikom pa osamosvajanje ne pomeni tudi prekinitve pozitivne čustvene povezanosti s starši. V nekaterih študijah se je pokazalo, da je kombinacija nepodpornega družinskega okolja in visoke emocionalne neodvisnosti od staršev pomembno napovedovala mladostnikovo problematično vedenje, psihične težave in nizke šolske kompetentnosti (Chen in Dornbusch, 1998; Lamborn in Steinberg, 1993). Podobne rezultate kažejo študije o povezavi med tipom navezanosti na starše in psihološko prilagojenostjo mladostnikov. Varno navezani mladostniki so imeli večjo ego odpornost, nižjo anksioznost, nižjo sovražnost do vrstnikov, bolj pozitivno samopodobo ter manj psiholoških simptomov kot ambivalentno in izogibajoče navezani mladostniki (Cooper, Shaver in Collins, 1998; Kobak in Sceery, 1998). Uspešna individualizacija mladostnika vključuje tudi ohranjanje pozitivne čustvene povezanosti s starši.

Namen prispevka

Večina raziskav, ki se ukvarjajo s preučevanjem vzgojnih postopkov staršev, se nanaša na populacije mlajših otrok (navadno predšolskih), v raziskavo pa so vključeni starši teh otrok, ki samoocenijo svoje vzgojne postopke. V pričujočem prispevku nas je zanimalo, kako nekatere elemente vzgojnega sloga svojih staršev doživljajo in ocenjujejo mladostniki sami ter kako se te ocene povezujejo z njihovimi dosežki v raziskavi PISA 2006.

Metoda

V analizo podatkov so bili vključeni odgovori petnajstletnikov v Sloveniji, ki so bili vključeni v raziskavo PISA 2006. V raziskavi se v vseh sodelujočih državah analizira znanje in spretnosti posameznikov, ki so rojeni v istem koledarskem letu in so pri starosti 15 let še vedno vključeni v izobraževalni proces (obiskujejo osnovno oz. katero koli srednjo šolo). V Sloveniji je v raziskavi PISA sodelovalo 6595 petnajstletnikov, s čimer so bili izpolnjeni mednarodni standardi izvedbe raziskave (pregled v: Štraus, Repež in Štigl, 2007). V raziskavi je sodelovalo 48 % deklet in 52 % fantov. 20,9 % udeležencev je obiskovalo program splošne gimnazije, 12,0 % program strokovne gimnazije, 36,1 % program srednjega tehničnega in strokovnega izobraževanja, 25,6 % program srednjega poklicnega izobraževanja, 4,7 % program nižjega poklicnega izobraževanja ter 0,7 % osnovno šolo.

Uporabljeni so bili podatki, pridobljeni na podlagi vprašalnika o vzgoji doma, ki je bil sestavljen v okviru raziskave PISA 2006. Vprašalnik je bil preveden v slovenščino, zaradi primerljivosti s podatki iz drugih držav ga nismo prirejali, temveč smo postavke ohranili v prvotni obliki kljub nekaterim pomanjkljivostim. Na mednarodni ravni je bil vprašalnik uporabljen v predraziskavi 2005, ni pa bil vključen v glavno raziskavo 2006. Vprašalnik vključuje dva sklopa vprašanj. Prvi sklop postavk (12 postavk) se nanaša na nekatere elemente vzgojnega sloga staršev (npr. uporaba pohvale, kritike v vzgoji, upoštevanje otrokovega mnenja, izkazovanje ljubezni, ipd.), mladostniki pa so na štiristopenjski lestvici (1 – skoraj nikoli, 2 – včasih, 3 – pogosto, 4 – zelo pogosto) ocenjevali, kako pogosto njihovi starši uporabljajo posamezne elemente v odnosu do njih. Drugi sklop postavk (14 postavk) je postavljenih v obliki trditvev, ki opisujejo starše, mladostniki pa za vsako trditvev izrazijo stopnjo strinjanja s trditvijo na štiristopenjski lestvici (1 – sploh se ne strinjam, 2 – ne strinjam se, 3 – strinjam se, 4 – popolnoma se strinjam).

Dosežki otrok so v raziskavi PISA merjeni na treh področjih: matematična pismenost (opredeljena kot širša in funkcionalna raba matematike, sposobnost prepoznavanja in oblikovanja matematičnih problemov v različnih situacijah), naravoslovna pismenost (opredeljena kot razumevanje naravoslovno-znanstvenih konceptov in sposobnost uporabe znanstvenih pristopov ter znanstvenega razmišljanja o podatkih) in bralna pismenost (opredeljena kot razumevanje, uporaba in razmišljanje o napisanem besedilu, za doseganje določenih namenov, razvijanje posameznikovega znanja in zmožnosti ter sodelovanje v družbi) (Repež in Štraus, 2007: 12; Štraus, Repež, Štigl, 2007: 20). Nekatere naloge zahtevajo od mladostnikov

samostojne odgovore (naloge odprtega tipa), pri nekaterih pa izbirajo pravilni odgovor izmed danih možnosti. Rezultat vsakega učenca pri testu je na podlagi Raschevega modela pretvorjen v njegov dosežek (podrobnejši opis metode računanja dosežkov v: PISA 2006, Technical Report).

V skladu z raziskovalnim vprašanjem so bile uporabljene različne metode analiziranja podatkov. Analiza glavnih komponent ni pokazala smiselnih vsebinskih sklopov postavk, ki bi jih lahko predstavili v obliki vzgojnih slogov staršev, zato smo se v analizi omejili na analizo posameznih postavk kot elementov vzgojnega sloga. Prvi vpogled v rezultate omogočajo opisne statistike, podrobneje pa so bile analize opravljene v obliki analize korelacij. Uporabljen je bil statistični program SPSS 15.0 z dodatkom IDB Analyzer (IEA, 2005), s pomočjo katerega je mogoče natančneje analizirati velike kompleksne vzorce, pri čemer je uporabljena metoda Jackknife, ki v analizah upošteva verjetne vrednosti (plausible values) (podrobna razlaga metode in verjetnih vrednosti v: PISA Data Analysis Manual).

Rezultati in interpretacija

V nadaljevanju bodo najprej predstavljeni odgovori petnajstletnikov na posamezne postavke o vzgojnih slogih njihovih staršev.

Tabela 1: Odgovori udeležencev na prvi sklop vprašanj v odstotkih.

	Skoraj nikoli	Včasih	Pogosto	Zelo pogosto
Kako pogosto se zgodi naslednje?	1	2	3	4
Starši me pohvalijo.	3,8	28,5	47,5	20,2
Starši me vprašajo za mnenje, ko odločajo o nečem, kar me zadeva.	4,5	23,0	46,8	25,8
V težavah se vedno lahko zanesem na starše, da mi bodo pomagali.	3,7	17,7	36,0	42,6
Starši me kritizirajo.	27,7	52,5	13,8	6,0
Starši želijo vedeti, kam grem in kaj počnem.	3,1	17,6	38,5	40,8
Ko starši hočejo, da nekaj naredim, mi pojasnijo, zakaj.	7,8	31,9	42,0	18,3
Starši povedo drugim o dobrih stvareh, ki jih naredim.	7,2	35,1	37,3	20,5
Starši mi z dejanji pokažejo, da me imajo radi.	3,3	18,6	39,8	38,4
Starši poslušajo moje mnenje, tudi kadar se ne strinjamo.	7,3	24,9	38,6	29,1
Starši se jezijo name.	18,0	56,2	17,4	8,5
Starši mi pojasnijo, kaj pričakujejo od mene.	4,6	25,1	48,1	22,1
Starši so ljubeči do mene.	2,8	16,8	36,6	43,8

Kot je razvidno iz *Tabele 1*, slovenski petnajstletniki v povprečju ocenjujejo odnos staršev do njih kot naklonjen. 80 % petnajstletnikov navaja, da so starši pogosto ali zelo pogosto ljubeči do njih. Približno toliko jih navaja tudi, da jim starši z dejanji pogosto kažejo, da jih imajo radi in da se v težavah lahko obrnejo nanje po pomoč. Nekoliko manj kot 70 % petnajstletnikov odgovarja, da jih starši pogosto ali zelo pogosto pohvalijo, približno 60 % udeležencev pa navaja, da jih starši pogosto pohvalijo tudi pred drugimi ljudmi.

Tudi na področju komunikacije in sodelovanja otrok pri pomembnih odločitvah so rezultati spodbudni. Nekaj več kot 70 % vprašanih navaja, da jih starši pogosto vključujejo v odločanje o nečem, kar jih zadeva, približno toliko jih navaja, da jim starši pogosto ali zelo pogosto pojasnjujejo pričakovanja, ki jih imajo do njih, okoli 60 % petnajstletnikov pa odgovarja, da jih starši poslušajo, čeprav se ne strinjajo z njimi. O občasnem kritizi-

ranju in jezi staršev poroča približno polovica udeležencev, zelo pogosto kritiko oz. jezo svojih staršev pa doživlja manj kot 10 % otrok.

Rezultati so skladni z izsledki predhodnih raziskav, ki so pokazali, da otroci tudi v obdobju mladostništva ohranjajo pozitivno povezanost s starši (npr. Mayselless, Wiseman in Hai, 1998; Puklek, 2001, Steinberg, 1990), da v večini primerov odnosi s starši tudi v mladostništvu niso konfliktni (npr. Bosma, Jackson, Zijsling, Zani, Cicognani, Xerri, Honess in Charman, 1996; Puklek Levpušček, 2001) ter da starši tudi pri mladostnikih ostajajo pomembna figura navezanosti (npr. Paterson, Field in Pryor, 1994; Paterson, Pryor in Field, 1995). Rezultati slovenske raziskave (Puklek Levpušček, 2003) so pokazali, da lahko nekaj več kot 60 % petnajstletnikov uvrstimo v skupino z *zmerno povezanostjo s starši* ali z *visoko harmoničnim odnosom s starši*.

V negativno smer pa predvsem izstopata podatka, da se približno 20 % petnajstletnikov po njihovi oceni ne more zanesti na pomoč staršev, ko se znajdejo v težavah, in da se približno toliko vprašanih skoraj nikoli ali le včasih počuti ljubljene s strani lastnih staršev. Rezultati slovenske raziskave (Puklek Levpušček, 2003) kažejo, da ima približno 13 % petnajstletnikov *hladen* odnos s starši, približno 26 % petnajstletnikov pa je avtorica raziskave razvrstila v skupino z *ambivalentnimi* odnosi s starši, kar je skladno z dobljenimi rezultati v pričujočem članku. Mladostniki, ki imajo hladen odnos s starši, poročajo o nižji čustveni podpori staršev ter višjem starševskem psihološkem nadzoru kot mladostniki z drugimi profili individualizacije (*zmerna povezanost s starši*, *visoko harmoničen odnos s starši*, *ambivalenten odnos s starši*), v odnosu s starši zaznavajo ogroženost lastne avtonomije ter zaznavajo lastno učno učinkovitost pomembno nižje kot mladostniki v preostalih treh profilih (Puklek Levpušček, 2003).

Tudi odgovori na drugi sklop postavk večinoma kažejo na to, da so odnosi med slovenskimi petnajstletniki, zajetimi v raziskavo, in njihovimi starši pozitivno naravnani.

Tabela 2: Odstotek udeležencev, ki se strinjajo s posamezno postavko drugega sklopa vprašanj

	Strinjam se oz. popolnoma se strinjam
Koliko se strinjaš z naslednjimi trditvami?	
Moji starši so strogi.	47,5
Moji starši se radi družijo z mano.	89,3
Moji starši pričakujejo, da se bom vedel/vedla zrelo.	92,7
Moji starši so ponosni na to, kar počnem.	87,3
Moji starši opazujejo, kako se vedem, preden mi dovolijo več svobode.	78,0
Moji starši me radi nadzirajo.	57,4
Kadar moji starši ne odobravajo mojega vedenja, se o tem pogovorijo z mano.	79,8
Moji starši veliko pričakujejo od mene.	74,9
Moji starši poskrbijo, da vem, da me cenijo.	85,4
Moje starše zanima, kaj počnem po pouku.	76,3
Moji starši pričakujejo, da se bom ravnal/-a po njihovih željah.	50,2
Moji starši opazujejo, kako se vedem, preden mi zaupajo več odgovornosti.	75,8
Moji starši mi dovolijo, da se družim le s tistimi prijatelji, za katere mislijo, da dobro vplivajo name.	43,3
Pomembno je, da izpolnim pričakovanja svojih staršev.	69,7

Opomba: Udeleženci so na vprašanje odgovarjali na štiristopenjski lestvici : 1 – sploh se ne strinjam, 2 – ne strinjam se, 3 – strinjam se in 4 – popolnoma se strinjam. V tabeli so zaradi večje preglednosti rezultatov predstavljeni združeni odstotki odgovorov 3 – strinjam se in 4 – popolnoma se strinjam.

Skoraj 90 % vprašanih mladostnikov se strinja, da se njihovi starši radi družijo z njimi, približno toliko jih meni, da so starši ponosni na to, kar počnejo. Okoli 85 % mladostnikov pravi, da jim starši dajo vedeti, da so cenjeni, približno 80 % petnajstletnikov pa navaja, da se starši z njimi pogovorijo, kadar ne odobravajo njihovega vedenja. Rezultati kažejo na to, da ima večina petnajstletnikov, vključenih v raziskavo, harmoničen odnos s starši, kar je skladno s predhodnimi raziskavami na tem področju (npr. Puklek Levpušček, 2001; Puklek Levpušček, 2003; Steinberg, 1993; Zani, Bosama, Zijsling in Honess, 2001).

Nekoliko drugačno sliko dobimo, če se osredotočimo na postavke, ki bi jih vsebinsko lahko uvrstili na dimenzijo kontrole oz. uveljavljanja moči s strani staršev. 50 % petnajstletnikov se namreč strinja, da njihovi starši pričakujejo, da se bodo ravnali po njihovih željah, skoraj 60 % jih meni, da jih starši radi nadzirajo, kar 43 % vprašanih pravi, da jim starši določajo, s kom se lahko družijo. Okoli 75 % mladostnikov poroča, da jim starši dodeljujejo svobodo oz. odgo-

vornost na podlagi predhodnega vedenja, dokazovanja zrelosti, skoraj 70 % petnajstletnikov se strinja, da je pomembno izpolniti pričakovanja svojih staršev. Podatke bi lahko razumeli z vidika povečane kritičnosti mladostnikov do staršev v procesu osamosvajanja oz. z nerealnim dojemanjem zahtev staršev s strani mladostnikov v tem obdobju. Vendar pričujoči rezultati niso edini, ki kažejo na tendenco slovenskih staršev, da mladostnikom omejujejo avtonomijo pod razlago, da je to zanje nevarno, da jih želijo zaščititi. Rezultati Mednarodne raziskave o otrokovih pravicah iz let 1994, 2001, 2003 in 2006 (Pavlovič, 1994; Pavlovič in Rutar, 2007; Pavlovič in Rutar, 2008; Rutar in Pavlovič, 2004) namreč podobno kažejo, da odrasli (starši in učitelji) dajejo pravicam do zaščite in eksistencialne varnosti mladostnikov prednost pred pravicami avtonomije.

V nadaljevanju si bomo v *Tabeli 3* in *Tabeli 4* pogledali povezanost odgovorov petnajstletnikov na navedene postavke z njihovimi dosežki v raziskavi PISA 2006. Zanimalo nas je predvsem, kolikšna je povezanost in pri katerih postavkah je najbolj opazna.

Tabela 3: Povezanost odgovorov udeležencev na postavke prvega vprašanja z njihovimi dosežki

	<i>r</i>		
	Matematična pismenost	Bralna pismenost	Naravoslovna pismenost
Starši me pohvalijo.	0,02	0,05	0,02
Starši me vprašajo za mnenje, ko odločajo o nečem, kar me zadeva.	0,10	0,13	0,11
V težavah se vedno lahko zanesem na starše, da mi bodo pomagali.	0,03	0,07	0,03
Starši me kritizirajo.	-0,04	0,00	-0,04
Starši želijo vedeti, kam grem in kaj počnem.	-0,08	-0,14	-0,10
Ko starši hočejo, da nekaj naredim, mi pojasnijo, zakaj.	-0,03	-0,01	-0,02
Starši povedo drugim o dobrih stvareh, ki jih naredim.	0,01	0,03	0,01
Starši mi z dejanji pokažejo, da me imajo radi.	0,00	0,06	0,01
Starši poslušajo moje mnenje, tudi kadar se ne strinjamo.	-0,02	0,02	-0,02
Starši se jezijo name.	-0,01	0,01	-0,01
Starši mi pojasnijo, kaj pričakujejo od mene.	0,00	0,02	0,00
Starši so ljubeči do mene.	0,02	0,08	0,03

Opomba: r – Kendallov τ

V odebeljenem tisku sta poudarjeni postavki, ki najvišje korelirata z dosežki mladostnikov v raziskavi PISA 2006. Vsi koeficienti korelacije, navedeni v tabeli, so statistično pomembni.

Korelacije med odgovori petnajstletnikov na prvi sklop postavk o elementih vzgojnega sloga njihovih staršev in njihovimi dosežki pri matematični, naravoslovni in bralni pismenosti so, kot je razvidno iz *Tabele 3*, zelo nizke. Vsi korelacijski količniki so nižji od 0,20. Pa vendarle bi želeli na tem mestu izpostaviti postavko *Starši me vprašajo za mnenje, ko odločajo o nečem, kar me zadeva*, pri kateri so korelacijski količniki z dosežki otrok najvišji (0,10 do 0,13). Najvišja je povezanost med odgovori na navedeno postavko in dosežki otrok na področju bralne pismenosti.

Bralna pismenost je v raziskavi PISA opredeljena kot posameznikova kompetenca, ki se nanaša na njegovo sposobnost razumevanja, uporabe in razmišljanja o napisanem besedilu, za doseganje določenih namenov, razvijanje posameznikovega znanja in zmožnosti ter sodelovanje v družbi. Od bralca naloge zahtevajo, da zna ustrezno izraziti in utemeljiti svoja stališča. V okviru raziskave se vrednoti pet stopenj razumevanja besedila: zbiranje informacij, tvorjenje širšega razumevanja, razvijanje razlag, razmišljanje o vsebini besedila in ovrednotenje te vsebine ter razmišljanje o obliki besedila in ovrednotenje te oblike. Popolno razumevanje besedila vključuje vse našteje stopnje (Repež in Štraus, 2007, str. 12). Prav višje stopnje razumevanja besedila (razvijanje razlag, razmišljanje o vsebini besedila in ovrednotenje vsebine) bi lahko povezali s postavko o sodelovanju otrok pri odločitvah, ki jih zadevajo. Starši s spodbujanjem otrok, da razmišljajo o situacijah, ki zahtevajo razmislek o širšem kontekstu in vključujejo pogled v prihodnost, spodbujajo razvoj kompetenc, ki se nanašajo na samostojno argumentiranje in vrednotenje specifičnih vsebin. Z večjo mero avtonomije in odgovornosti v razmišljanju, ki jo ti starši prepuščajo otrokom, spodbujajo analitičen in kritičen pristop k razumevanju situacij in vsebin. Raziskava na vzorcu norveških starejših mladostnic (Von der Lippe in Müller, 2000) je pokazala, da je kakovost pogajanj v problemskih situacijah med mladostnicami in njihovimi starši visoko pozitivno povezana s stopnjo razvoja njihove kompleksne kognicije, samozavedanjem, samorefleksijo in diferenciacijo sebe od drugih, spoštovanjem medosebnih razlik, diferenciacijo različnih glediščnih točk in medosebno recipročnostjo.

Predpostavljamo lahko, da starši, ki otroka vključujejo v sprejemanje pomembnih družinskih in drugih odločitev, tudi na drugih področjih vzgoje pretežno uporabljajo elemente, ki so značilni za *avtoritativni vzgojni slog*. Značilnost tega sloga, ki se najbolj direktno povezuje s postavko vprašalnika (starševu spodbujanje izražanja individualnih pogledov, stališč, prepričan pri mladostniku) se, glede na rezultate drugih raziskav, pozitivno povezuje s stopnjo razvoja mladostnikovega ega, samospoštovanja, identitete (Zupančič, 1996), z nizko ravno sovražnosti in depresivnosti (Allen, Houser,

Bell O'Connor, 1994). Med mladostniki, ki živijo v nizko rizičnem socialnem okolju, se avtoritativni vzgojni slog povezuje z ugodnim pojmovanjem sebe ter tudi višjo učno uspešnostjo (Baumrind, 1991), s čimer lahko razložimo dobljene pozitivne, čeprav nizke korelacije.

Poleg postavke o sodelovanju bi iz zgornje tabele želeli izpostaviti še postavko, ki se nanaša na področje nadzora nad otrokom: *Starši želijo vedeti, kam grem in kaj počnem*. Postavka se negativno povezuje z dosežki na vseh treh področjih pismenosti, razmeroma največja povezanost se kaže na področju bralne pismenosti. Negativno se z dosežki povezujejo tudi tri postavke iz drugega sklopa, ki so predstavljene v *Tabeli 4*.

Tabela 4: Povezanost odgovorov udeležencev na postavke drugega vprašanja z njihovimi dosežki

	<i>r</i>		
	Matematika	Bralna pismenost	Naravoslovje
Moji starši so strogi.	0,05	0,05	0,06
Moji starši se radi družijo z mano.	-0,02	0,03	-0,01
Moji starši pričakujejo, da se bom vedel/vedla zrelo.	0,03	0,06	0,04
Moji starši so ponosni na to, kar počnem.	0,03	0,07	0,04
Moji starši opazujejo, kako se vedem, preden mi dovolijo več svobode.	-0,03	0,01	-0,02
Moji starši me radi nadzirajo.	0,00	0,00	0,00
Kadar moji starši ne odobravajo mojega vedenja, se o tem pogovorijo z mano.	0,05	0,09	0,06
Moji starši veliko pričakujejo od mene.	0,05	0,04	0,06
Moji starši poskrbijo, da vem, da me cenijo.	-0,01	0,03	-0,01
Moje starše zanima, kaj počnem po pouku.	0,03	0,04	0,03
Moji starši pričakujejo, da se bom ravnal/-a po njihovih željah.	-0,05	-0,10	-0,06
Moji starši opazujejo, kako se vedem, preden mi zaupajo več odgovornosti.	-0,01	0,01	0,00
Moji starši mi dovolijo, da se družim le s tistimi prijatelji, za katere mislijo, da dobro vplivajo name.	-0,14	-0,18	-0,16
Pomembno je, da izpolnim pričakovanja svojih staršev.	-0,09	-0,11	-0,10

Opomba: r – Kendalllov τ

V odebeljenem tisku sta poudarjeni postavki, ki najviše korelirata z dosežki mladostnikov v raziskavi PISA 2006. Vsi koeficienti korelacije, navedeni v tabeli, so statistično pomembni.

V *Tabeli 4* so predstavljeni korelacijski količniki med odgovori mladostnikov na drug sklop postavk o vzgoji v družini ter njihovimi dosežki na vseh treh področjih pismenosti. Kot lahko vidimo, so povezave zelo nizke (nižje od 0,20). Kljub temu pa vzorci korelacij kažejo negativno povezanost med dosežki otrok in njihovimi odgovori na postavke, ki bi jih lahko uvrstili na področje nadzora nad otrokom. To so postavke: *moji starši pričakujejo, da se bom ravnal/-a po njihovih željah; moji starši mi dovolijo, da se družim le s tistimi prijatelji, za katere mislijo, da dobro vplivajo name; pomembno je, da izpolnim pričakovanja svojih staršev* ter postavka iz *Tabele 3* – *starši želijo vedeti, kam grem in kaj počnem*. Najvišjo povezanost najdemo med dosežki mladostnikov na področju bralne pismenosti in njihovimi odgovori na postavki o omejevanju druženja z neprimernimi prijatelji.

Izpostavljene postavke predstavljajo nekatere elemente *avtoritarnega vzgojnega sloga*. Predpostavljamo lahko, da so starši, ki v vzgojo vključujejo navedene elemente, tudi na drugih področjih vzgoje bolj avtoritarno usmerjeni, mladostnikom dopuščajo manj avtonomije in jih nadzorujejo.

Rezultati raziskave o intelektualnem razvoju v mladostništvu (McCall, Applebaum in Hogarthy, 1973) so pokazali, da se višanje dosežkov na psihometričnih preizkusih inteligentnosti (glede na dosežke v otroštvu) pozitivno povezuje z mladostnikovo neodvisnostjo in usmerjenostjo k učnemu dosežku. Starši tistih mladostnikov, ki so glede na vrstnike najbolj napredovali, so v večji meri uporabljali racionalne, demokratične, avtoritativne vzgojne tehnike. Tisti mladostniki, ki jim je IQ iz otroštva v mladostništvo upadal, pa so imeli v kontekstu družinskega okolja malo stimulacije, njihovi starši pa so uporabljali pretežno ekstremne vzgojne tehnike, ki spadajo v avtoritarni ali pa permisivni vzgojni slog (McCall, idr, 1973).

Starši, ki v vzgoji pretežno uporabljajo tehnike uveljavljanja moči in strogega nadzora, predvsem ovirajo mladostnikovo postopno doseganje samostojnosti (Zupančič in Svetina, 2004). Sporočajo jim, da sami niso sposobni ustrezno delovati v različnih socialnih in kognitivno zahtevnejših situacijah, kar negativno vpliva na razvoj njihovega samospoštovanja ter pojma o sebi. Vzgojne tehnike uveljavljanja moči nad mladostniki se namreč povezujejo z nizkim samospoštovanjem mladostnika (Lacković-Grgin, Deković in Opačić, 1994).

Zaključki

Raziskava PISA je s svojo dodelano metodologijo in z obsežnim vzorčenjem (podroben pregled v: PISA 2006, Technical Report; PISA Data Analysis Manual) zagotovo zelo zanesljiv vir informacij o populaciji petnajstletnikov v Sloveniji. Z dodatkom dveh sklopov vprašanj o vzgoji v družini smo želeli na nacionalni ravni predvsem zadostiti radovednosti, ki nas žene v preučevanje subjektivnega doživljanja kakovosti lastnega življenja pri slovenskih mladostnikih. Zbrani podatki nam služijo kot pilotna študija za preučevanja doživljanja vzgojnih postopkov mladostnikov ter povezav med nekaterimi elementi vzgoje in dosežki mladostnikov na področju naravoslovne pismenosti.

Odgovori petnajstletnikov kažejo, da so večinoma zadovoljni z vzgojnimi postopki svojih staršev. Večina poroča o veliki meri naklonjenosti staršev, približno petina mladostnikov, vključenih v raziskavo, pa izražajo potrebo po več pozornosti in toplini svojih staršev. V splošnem pa lahko rečemo, da nekje med 70 % in 80 % slovenskih petnajstletnikov ocenjuje, da so deležni zadostne mere pozornosti svojih staršev.

Malce drugačna je slika na področju avtonomije oziroma nadzora nad mladostniki. Več kot polovica vprašanih mladostnikov poroča o pogostem nadzoru staršev tudi na tistih področjih njihovega življenja, za katere bi pri njihovi starosti lahko pričakovali, da bodo o njih avtonomno odločali. Na to kaže predvsem postavka o izbiranju prijateljev za druženje, pri kateri kar 43 % petnajstletnikov pravi, da jim starši dovolijo druženje le z izbranimi prijatelji.

Povezave med elementi vzgojnega sloga staršev in dosežki mladostnikov v raziskavi PISA 2006 so nizke, smer ugotovljenih povezav pa je skladna z ugotovitvami predhodnih raziskav, ki kažejo pozitivne povezave med avtoritativnim vzgojnim slogom in učno uspešnostjo (Baumrind, 1991) oziroma negativne povezave med nekaterimi tehnikami uveljavljanja moči, značilnimi za avtoritarni vzgojni slog, in intelektualnim napredkom v mladostništvu (McCall, Applebaum in Hogarthy, 1973). Pri zaključevanju o ustreznosti posameznega vzgojnega sloga v obdobju mladostništva ter o ustrezni stopnji nadzora staršev moramo biti pazljivi. Ravnotežje med postavljanjem meja in spodbujanjem samostojnosti pri mladostnikih mora biti usklajeno z ravno kompleksnosti izzivov in potencialnih nevarnosti v socialnem okolju (Bradley, 1995). Odzivanje staršev na mladostnikovo težnjo po vedenjski samostojnosti ima različne posledice za njegov razvoj v visoko oz. nizko rizičnem okolju.

Eden od razlogov, da smo v analizi dobili tako nizke povezave med dosežki mladostnikov in elementi vzgojnega sloga njihovih staršev, je najverjetneje način merjenja dosežkov. Končni rezultat, ki je v raziskavi opredeljen kot do-

sežek posameznega mladostnika, je sestavljen iz odgovorov na več nalog, na drugi strani pa imamo en sam odgovor mladostnika na posamezno postavko o vzgoji njegovih staršev. Najverjetneje bi bile navedene povezave višje, če bi v analizi lahko uporabili dejansko število doseženih točk pri posamezni nalogi, vendar to v okviru naše analize ni bilo mogoče. Nižje povezave so najverjetneje tudi posledica pomanjkljivosti postavk o vzgoji ter lestvic, na katerih so mladostniki nanje odgovarjali. Da bi ohranili primerljivost podatkov z drugimi državami, smo postavke in lestvice le prevedli, morebitnih pomanjkljivosti ni bilo mogoče odpravljati. V naslednjem krogu raziskave PISA bi bilo smiselno popraviti in prirediti postavke ter lestvice o vzgoji in analizirati povezave med odgovori nanje ter dosežki mladostnikov pri posameznih nalogah.

Literatura

- Allen, J. P., Houser, S. T., Bell, K. in O'Connor, T. G. (1994). Longitudinal assesment of autonomy and relatedness in adolescent-family interactions as predictors of adolescent ego development and self-esteem. *Child Development*, 65, str. 179–194.
- Allison, M. in Sabatelli, R.M. (1988). Differentiation and individuation as mediators of identity and intimacy in adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 3, str. 1–16.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75, str. 43–88.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4 (1/2), str. 1–103.
- Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. V: Damon, W. (ed.), *Child development today and tomorrow* (str. 349–378). San Francisco: Josey-Bass.
- Baumrind, D. (1991). The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use. *The Journal of Early Adolescence*, 11, 1, str. 56–95.
- Bosma, H. A., Jackson, S. E., Zijsling, D.H., Zani, B., Cicognani, E., Xerri, M. L. (idr.) (1996). Who has the final say? Decisions on adolescent behavior within the family. *Journal of Adolescence*, 19, str. 277–291.
- Bradley, R. H. (1995). Environment and parenting. V M. H. Borenstein (ur.), *Handbook of parenting: Vol. 2. Biology and ecology of parenting* (str. 235–261). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Chen, Z. Y. in Dornbusch, S. M. (1998). Relating aspects of adolescent emotional autonomy to academic achievement and deviant behaviour. *Journal of adolescent Research*, 13, 3, str. 293–319.
- Cooper, M.L., Shaver, P.R. in Collins, N.L. (1998). Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, str. 1380–1397.
- Crespi, T. D. in Sabatelli, R. M. (1997). Children of acoholics and adolescence: Individuation, development, and family systems. *Adolescence*, 32, 126, str. 407–417.

- Cugmas, Z. (2003). *Narisal sem sonce zate: Izbrana poglavja o razvoju otrokove navezanosti in samozaznave*. Ljubljana: Center za psihodiagnostična sredstva.
- Darling, N. in Steinberg, L. (1993). Parenting styles as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113, str. 487-496.
- Denham, S. A., Renwick, S. M. in Holt, R.W. (1991). Working and playing together: Prediction of preschool social-emotional competence from mother-child interaction. *Child Development*, 62, str. 242-249.
- Grotevant, H. D. in Cooper, C.R. (1986). Individuation in family relationships. *Human Development*, 29, str. 82-100.
- Kobak, R. R. in Sceery, A. (1988). Attachment in late adolescence: Working models, affect regulation, and representation of self and others. *Child Development*, 59, str. 135-146.
- Kochanska, G. (1991). Socialization and temperament in the development of guilt and conscience. *Child Development*, 62, str. 1379-1392.
- Kochanska, G. (1995). Children's temperament, mother's discipline, and security of attachment: Multiple pathways to emerging socialization. *Child Development*, 66, str. 597-615.
- Kochanska, G. (1997). Multiple pathways to conscience for children with different temperaments: From toddlerhood to age 5. *Developmental Psychology*, 33, str. 228-240.
- Kuczynski, L. in Kochanska, G. (1995). Function and content of maternal demands: Developmental significance of early demands for competent action. *Child Development*, 66, str. 616-628.
- Lacković-Grgin, K., Deković, M. in Opačić, G. (1994). Pubertal status, interactions with significant others, and self-esteem of adolescent girls. *Adolescence*, 29, str. 691-700.
- Lamborn, S. D., Mounts, N. S., Steinberg, L. in Dornbusch, S. M. (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent and neglectful families. *Child Development*, 62, str. 1049-1065.
- McCall, R. B., Applebaum, M. I. in Hogarthy, P. S. (1973). Developmental changes in mental performance. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 38 (3, ser. št. 159).
- Mayseless, O., Wiseman H. in Hai, I. (1998). Adolescents' relationships with father, mother, and same-gender friend. *Journal of Adolescent Research*, 1, str. 101-123.
- Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (2004). Socialni in moralni razvoj v zgodnjem otroštvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 363-381). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Paterson, J. E., Field, J. in Pryor, J. (1994). Adolescents' perceptions of their attachment relationships with mothers, fathers, and friends. *Journal of Youth and Adolescence*, 5, str. 579-600.
- Paterson, J. E., Pryor, J. in Field, J. (1995). Adolescents attachment to parents, friends in relation to aspects of self-esteem. *Journal of Youth and Adolescence*, 3, str. 365-376.
- Pavlovič, Z. (1994). Pomembnost in uveljavljenost otrokovih pravic v šoli in doma: Ocene učiteljev in svetovalnih delavcev. *Didakta*, 16/17, str. 3-12.

- Pavlović, Z. in Rutar Leban, T. (2007). Projekt CRISP – prispevek k merjenju subjektivnega doživljanja otrokovih pravic in kakovosti življenja. *Šolsko polje*, 18 (5/6), str. 79–99.
- Pavlović, Z. in Rutar Leban, T. (2008). *Indikatorji kakovosti življenja otrok v Sloveniji v luči Medkulturne študije o otrokovih pravicah*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- PISA Data Analysis Manual*. Paris: OECD (2009).
- PISA 2006: Technical Report*. Paris: OECD (2009).
- Puklek, M. (2001). *Razvoj psihološkega osamosvajanja mladostnikov v različnih socialnih kontekstih*. Neobjavljena doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Puklek Levpušček, M. (2001). Razvoj vedenjske avtonomije mladostnikov v odnosu do staršev in vrstnikov. *Anthropos*, 49, 1–3, str. 63–74.
- Puklek Levpušček, M. (2003). Psihosocialne značilnosti mladostnikov z različnim profilom osamosvajanja v odnosu do staršev. *Psihološka obzorja*, 12, 4, str. 71–89.
- Repež, M in Štraus, M. (2007). *Izhodišča merjenja bralne pismenosti v raziskavi PISA 2006*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Rutar, T. in Pavlović, Z. (2004). Družina in šola: razlike v pogledu staršev in učiteljev osnovnih in srednjih šol na otrokove pravice. *Sodobna pedagogika*, 3, 55, str. 42–59.
- Steinberg, L. (1990). Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship. V: S. Feldman, G. Elliot (ur.), *At the threshold: The developing adolescent* (str. 255–276). Cambridge: Harvard University Press.
- Štraus, M., Repež, M. in Štigl, S. (2007). *Nacionalno poročilo PISA 2006: Naravoslovni, bralni in matematični dosežki slovenskih učencev*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Veber, P. (2003). *Etnoteorije o vzgoji in malčkova igra*. Neobjavljena magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Vidmar, M. in Zupančič, M. (2006). Spremljanje socialnega vedenja otrok v vrtcu: na posameznika osredotočen pristop. *Psihološka obzorja*, 15, 1, str. 47–74.
- Von der Lippe, A. L. in Møller, I. U. (2000). Negotiation of conflict, communication patterns, and ego development in the family of adolescent daughters. *International Journal of Behavioral Development*, 24, str. 59–67.
- Zupančič, M. (1996). *Izbrane teme iz predmeta Razvojna psihologija II*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo.
- Zupančič, M., Kavčič, T. in Fekonja, U. (2003). Personality structure of toddlers and pre-school children as perceived by their kindergarten teachers. *Psihološka obzorja*, 12, 1, str. 7–26.
- Zupančič, M., Podlessek, A. in Kavčič, T. (2004). Parental child-care practices of Slovenian preschoolers' mothers and fathers: The Family Environment Questionnaire. *Psihološka obzorja*, 3, 13, str. 7–26.
- Zupančič, M. in Svetina, M. (2004). Socialni razvoj v mladostništvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 589–611). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.